

Жунусова Г.Т.

**БАЛАНЫН ИНСАНДЫК КАЛЫПТАНУУСУНДАГЫ СЫРТКЫ
ТААСИРЛЕРДИН КҮЧТӨРҮ**

Жунусова Г.Т.

**ВОЗДЕЙСТВИЕ ВНЕШНИХ СИЛ В СТАНОВЛЕНИИ
ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА**

G.T. Zhunusova

**THE INFLUENCE OF FORMATION OF THE PERSONALITY
OF THE CHILD**

УДК: 370. 153

Бул макалада мектептеги окутууну психологиялык коштоонун муктаждыктары менен андан жетишүүчү жыйынтыктын баланын алган билимин жемийтүү колдонууга үйрөтүү мүмкүнчүлүктөрү, анын келечек жашоосун түптөөдө тийгизе турган алгылыктуу жыйынтыктары каралган.

Негизги сөздөр: *инсандык өсүү, жүрүм-турум, тарбия, мектеп.*

В статье рассматриваются потребности психологического сопровождения школьного обучения, применение результатов полученных знаний ребенком и их влияние в будущей жизни.

Ключевые слова: *личностное развитие, поведение, воспитание, школа.*

The article discusses the need pskhologicheskoe support school learning, the application of the results obtained knowledge of the child and their impact in the future life.

Key words: *personal development, behavior, education, school.*

“Инсандын социалдашуусу – социалдык баалуулуктар менен социалдык оң жүрүм-турум ыкмалары инсандан коомдогу жашоого карата үйрөнүү жөндөмдөрүнөн турат” (5,191-б). Инсандын социалдашуусу, адамга даяр социалдык көрсөтмөлөрдү берүү эмес, балким анын өзүнүн инсандык сапаттарын активдүү калыптандыруусу, акырындык менен ар бир жашында айлана-чөйрөдөгүлөр менен болгон мамилесинин бүтүндүгү болгон чыгаар.

Инсандын социалдашуу процессинин негизги булагы – ал өзү, жеке көз карашы менен түптөп жаткан жашоо мазмунунан турарын айтуу менен анын үй-бүлөсүнөн баштап ар бир баланы курчаган институттун таасиринен түзүлөөрү ХХ кылымда психологдордун илимий ачылыштарынан болду.

Макалада сөз боло турган баланын инсандык калыптануусундагы сырткы таасирлердин күчтөрү, анын жеке өзгөчөлүгүн түптөө менен андагы ички күчтөрдү, өзүнө болгон ишеничти жаратып, инсандык өсүүгө өбөлгө түзөт. Же тескерисинче, анын шагын сындырып, ишеничин азайтып, инсандык өсүүсүн токтотуп, күнүмдүк жашоосун түзүп кете албаган туруксуз адамга айландырат.

Ага түркүн жагдайлар себеп боло алат. Алардын бирөөсү психологияда жакшы иликтенип келе жаткан “депривация” абалы. Ал абалга бала ата-эненин мээриминен ажыраганда же аз камсыз болгон учурда кабыл болот.

Бала бөбөк чагында апасы менен эмоционалдык мээрим жылуу мамиледе өсүүсү шарттуу түрдө (Дж. Боулби, Эйнсворт) болуп баланын инсандык калыптануусуна өбөлгө түзгөн, эгер ал аткарылбай калса же балага туура эмес таасир эткен учурда инсандын депривациялык абал (Лангмейер Й., Матейчик З.) пайда болуп коомго баланын тескери таасир эткен учурлары изилденген.

Баланын психикалык жаракаттануу ар түркүн жолдор менен пайда болуп, баланын өсүүсүнө тескери таасирин тийгизүү менен базалдык коркуу (К.Хорни) илдетинин негизин түзөт. Бул көйгөйлөрдөн сырткары, балага мугалимдин таасири да абалды курчутуп кою коркунучу бар, себеби четтен чыккан учурда дидоктогендик невроздун пайда болуусуна алып келүүсү ыктымал.

Биз да өз макалабызда ошол себептерди изилдөөдө, аталган көйгөйдүн биринчи себепкери болгон, мектеп жашындагы балдарда пайда болгон дидоктогендик невроздун кесепетин ж.б. психикалык таасирлердин өрчүүсүн тийиштүү маселелерге кененирээк токтолмокчубуз.

Дидактогения түшүнүгү - латын тилинен алынып, мугалим же тарбиячы тарабынан кетирилген каталыктардын негизинен балада пайда болгон психикалык абалды түшүндүрөт. Мугалимдин андабай, кескин айтылган сөзүнөн, шылдыңдоосунан же болбосо, балага карата маанайын түшүрүү үчүн жасалган кыймыл аракеттеринен келип чыгат.

Мындай кырдаал невроздун өсүүсүнө өбөлгө түзүү менен баланын тең салмактуу өсүүсүнө тоскоол болуп, кыжырдануусун арттыруучу терс көрүнүш, психикалык илдет болуп саналат. Бала өзүнүн оюн айтып, аны коргоонун ордуна, бирөөнүн оюна баш ийүүгө үйрөнүп калуу коркунучун туудурушу ыктымал. Мындай психологиялык терс көрүнүш-

төргө эң жөнөкөй баарлашуунун терс таасирлеринин көптүгү да себеп боло алат.

Андан сырткары, акыркы күндөрү мектептердеги катталып жаткан конфликттердин натыйжасында ар түрдүү психологиялык четтен чыгууларга туш келген баланын, окууга болгон ынтызарлыгы начарлап, билим алуудагы, жөндөмдөрүн жана көндүмдөрүн өстүрүүгө түздөн-түз жолтоо богон фактылар да катталууда.

Негизинен алганда, баарлашуунун ачыкчы инсандын жеке көз карашынын калыптангандыгы, анын ою жана жүрүм-турумун бүтүндүгү болуп саналат. Америкалык психолог Эрик Берн 3. Фрейддин теориясына таянып инсанда 3 эго абал бар экендигин далилдеп, баарлашуу ошол 3 эго абалдын алкагында өтөөрүн айтып кеткен. Анын теориясы «трансактык» теория деп аталат. Психология илиминде «Мен» абалы жүрүм-турумдун бүтүндүгүн билдирген, сезимдердин системасы катары каралат. Э. Берн ар бир адам, өзүнүн мен абалынын репертаурынан турат деп эсептеген. Бул абалдардын репертаурын ал 3 категорияга бөлгөн. Биринчи ирээтте, адамдын мен абалы ата-эnelердин элесинен түзүлөөрүн айтып, ал абалды ата-эне абалы деп атаган. Экинчи ирээтте – ар бир адамдын өсүүсүнө ага жасаган объективдүү мамилелердин бүтүндүгүнөн жетилген сезим калыптанаарын айтып, ал абалды «жетилген абал» деп атаган. Ал эми үчүнчү абалды, ар бир бала ымыркайынан баштап ага жасаган мамилелердин жылуулугун же тескерисинче орой мамилелердин бүтүндүгүн эсине сактап жетилет деген. Анын оюнча ата-эненин, же башка баланы курчап турган адамдардын ага жасаган мамилесинен, камкордугунан же, анын жоктугунан баланын көз карашынан жаралбастан, баланын психологиялык абалы жаралаарын айтып кеткен. Мына ошентип Э. Берндун теориясына ылайык структура төмөндөгүдөй бөлүп түзүлгөн.

Биз макалада ал көйгөйлөрдү чагылдыруу менен гана чектелбестен, аталган психологиялык илдеттин келип чыгуусуна шарт түзүүчү бирден бир фактор болуп саналган ата-эне менен баланын ортосундагы баарлашуунун тереңдигин изилдеп, аларды жеңилдетүү максатында жүргүзүлгөн психологиялык иш аракеттерибиз жөнүндө да азын-олак сөз айта кетели.

Мына ушундай ойлордун негизинде, биз өз иликтөөлөрүбүздүн мазмунун ата-эне менен балдардын болгон карым-катнашына өбөлгө түзүүчү машыктыруучу окуулардан ала алдык. Себеби: “...психологиялык машыктыруучу окуулар жалпысынан алып караганда өнүктүрүүчү окутуу менен тыгыз байланышта” (2, 13 б) – болуп анда: “психотерапиялык, коррекциялык жана окутуу усулдары колдонуу менен жалпысынан тайпалык ишти бир тараптуу кара-

ганга жол бербейт” (2,14 б), баланын баарлашуудагы компетенттүүлүгүн арттырат.

2014-15-жылы жайкы эс алуу учурунда “Ала-Тоо” өнүктүрүү борборунун алкагында 6-14 жаштагы балдар үчүн эс алуу менен окуунун айкалышкан программасы менен жайкы лагери ишке киргизилип июнь-июль айларында эки жумага аралыгында балдарга психологиялык колдоо көрсөтүү иш-чаралары жүргүзүлдү.

Программада балдардын социалдык көндүмдөрүн өстүрүүгө, жеке инсандык өсүүсүнө өбөлгө түзүүчү машыктыруучу окуулар өткөрүлдү.

Баамыбызга караганда бул мектеп окуучулары ачык айкын мамиле түзө алгандыгы менен айырмаланып турса да, өз ара баарлашуу толук кандуу эместиги аныкталды. Жеке кызыкчылыктарын көрсөтүүгө умтулган, баарлашып жаткан тараптын оюн бөлүп, бирөөнүн оюн кабыл алууну каалабаган балдар да арбын болду. Аларда «Мен» өзүмчүлдүк сезими басымдуу экендиги дааны байкалды.

Эки жуманын ичинде жаңыча баарлашуу аркылуу, мамиленин жогорку сапатына жетишүү менен өзүнө ишенимдүү жүрүм-турумду калыптандырууга карата өткөрүлгөн машыктыруу сабактарынын аягында окуучулардын көпчүлүгү психологдун иш-аракеттеринин натыйжалуулугун тастыкташды.

Психологиялык машыктыруу сабактары окуучулар тарабынан кызыгууну туудуруп, ар түркүн социалдык жана психологиялык көйгөйлөрдө чыккан суроолор көп экендигин белгиледи. Машыктыруучу сабактарга даярданып жатып, биз окуучулардын суроо-талаптарын, муктаждыктарын эске алдык. Мисалга алсак Э. Берндын теориясы боюнча өткөрүлгөн машыктыруучу окуулардан кийин алар үй-бүлөдө ата-энелери менен мамилелеринин жакшы нукка өзгөрүлгөндүгүн айткан. Жыйынтыгында, балдар аларга болгон көз карашын өзгөртө алуу менен, жаңыча мамиле түзүүгө жетишишкен. Ошол себептен кескин өзгөрүүлөр болуп, алардын баарлашуусун жетилген сезимдердин ортосунда түзүлгөн жүрүм-турумга ээ болушкан десек жаңылышпайбыз. Алар үй-бүлөдө, мектепте жана коомдо жоопкерчилик менен мамиле түзүүнү жакшыртуу жолдорун үйрөнүштү.

Мына ошентип, өткөрүлгөн эксперименттин жыйынтыгында машыктыруучу окуулар, ата-эне менен баланын мамилесин өөрчүтүп, баарлашуусун кеңейтүүдө чоң салымын кошкондугун окуучулар да, мугалимдер да баса белгилешти.

Бул макалада биз негизинен азыркы мектеп шартындагы терс көрүнүштөрдү жөнгө салууга шарт түзүүчү кээ бир теориялык багыттагы ойду айта алдык деп эсептейбиз.

Ошондуктан, мектеп программасында ата-эне менен баланын мамилесин күчөтүүчү

программалардын аткарылуусу өзүнүн актуалдуулугун жоготбой, туруктуу программаларга айлануусу керек.

Учурдун улуу устаты Ф. Гулен балдарды окутууда, тарбиялоодо алдын алуучу иштерди көбүрөөк өткөрүү керек экендигин айтат. М: бала 15 жашында аткарыла турган иштерге 10 жашынан тарбиялап, үйрөтүү менен аралаштыра баштаган оң экендигин тастыктайт.

Ал: “Кемчиликсиз адам деген маанидеги жетик инсан жана мындай адамдардан куралган идеалдуу коом ... мындан аркысы болсо ошол коомчулуктан куралган идеалдуу дүйнөдөн турат” (4. 56 б) – деп айтуу менен: “Жакшы иштерди жакшы адамдардын аты менен таанытуу, ата-энеге караганда мугалим жана тарбиячыга тиешелүү нерсе” (3,134 б) экендигин айтып келүүдө.

Мында мугалимдин жакшы өрнөк болуусу балдардын өз билимин туура пайдалануусу менен коомго тийгизе турган жакшы саамалыгынын башаты ушул жерден башталаарын айтып жатат. Мугалимдин ар бир өткөргөн сабагы, жаңы тема баланын жашоосунда колдоно турган жаңы идея катары кийинки өткөргөн күндөрүндө, бүткүл жашоосуна таасир этүүчү курал экендигин эскертүүдө.

Мугалимдин образы баланын аң-сезиминде терең өрнөк алуучу идеал катары калыптанып, бүткүл жан дүйнөсүнүн “жамандыктан сактап, жакшылыкка үндөп” (Гулен) турган бир күч катары калаарын айтуу менен мугалимдин өзүнүн үстүнөн талыкбай эмгектенип, өз ишмердүүлүгү коомчулукка болгон кызматы экендигин, ал кызматты күнү-түнү аркалоого үндөп келет.

Мугалим ар бир сабагын даярдоодо билим берүүгө гана эмес, балдардын инсандык сапаттарын өстүрүүгө ниеттенсе – балага эки тараптан тең пайдалуу иш жасай тургандыгын айтууда. Себеби, бала алган билиминин жыйынтыгында, бир кесиптин ээси болуп, инсандык калыптануусунун негизинде - үй-бүлө куруп, бала тарбиялап, башка адамдарга жакшы кызмат көрсөтүп айлана - чөйрөсүнө пайда келтирүү менен *коомчулуктун туруктуулугуна* шарт түзөт.

Мына ошентип мугалим эки адамдын тагдырын жазууга себепчи болууда: биринчиси - окуучусунун, келечекте кандай жашоо сүрүүгө, коомдогу ордун табууга багыттоо менен экинчиси - айланасындагы адамдарга жасаган мамиле

лесин жакшыртып, жакшылыктын желегин жеке мисалы аркылуу келечек муунга өткөрүп берүүдөгү көпүрө боло алат. Мындайча айтканда, анын жеке жашоосу, кызматы аркылуу туп – тамыры менен чагылдырып, анын жеке жашоосу балдарга өрнөк болуп калуусу ыктымал.

Бала ким болоорунан мурда, чыныгы инсан болуп, боорукерлик, кайрымдуулук жана сабырдуулук менен талыкбай эмгектенгенди жеке мугалимдин жасаган мамилесинен ала турган болсо, ал мектептен алган пайдасы эбегейсиз чоң болоору бышык.

Үлгүлүү болуу – бул эң жакшы сапаттардын бири болуу менен мугалимге тарбиянын негиздерин келечек муунга көрсөткөнгө өбөлгө түзөт экен андан да эбегейсиз эмгекти талап кылууда.

Бул макалада биз ушул ойдун психология илиминдеги иш-аракеттери жана алардын окуучулардын инсандык өсүүсүнө жана социалдашуусуна тийгизген таасирин иликтөө менен коомубуздун багытын баамдай алгандай болдук көрүнөт.

Мына ошентип, коомдогу суверенитетти кабыл алгандан кийинки өзгөрүүлөр, мамлекеттик билим берүү тармагын да түпкүрүнөн өзгөртүүгө түрткү берүүдө. Анын бирден бир себеби алдыңкы тажрыйбаны өз алкагына сиңирүү менен азыркы мезгилдин жашоо шартына ыңгайлаштыруу максатын ишке ашырууда жалпы мугалимдердин жасаган иштери төгүн кетпестен, чыныгы инсандык сапаты күчтүү адистерди даярдоо менен мамлекеттин түптөлүшүнө дагы да болсо салымын кошоору турган кеп.

Тактап айтканда, андагы жүргүзүлүп жаткан өзгөрүүлөр, учурдагы мектептеги окутуу процессин психологиялык коштоого өтө муктаждыгын дагы бир жолу тастыктап турат.

Адабияттар:

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. - М., 1983.
2. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга. - М.: Издательство "Ось-89", 1999.
3. Гулен М. Ф. Чырпыктан чынарга / Которгон К. Аманбаев, 2-басылышы. - Б.: "Дил Азык" басма үйү, 2012. -176-б.
4. Гулен М. Ф. Ыйманга чакыруунун жолдору / которгон А. Осмон уулу. - Б.: 2015. - 256-б.
5. Еникеев М. И. Энциклопедия. Общая и социальная психология. -М.: "Издательство ПРИОР", 2002. – 560 с.

Рецензент: к.филол.н., доцент Мусаева Н.К.